

СОЦІОЕКОНОМІЧНА СТРУКТУРА АГРАРНОГО СОЦІУМУ ТА ПОТЕНЦІАЛ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ (НА ПРИКЛАДІ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)

©2026 КРИЧКОВСЬКИЙ В. Ю.

УДК 364.22:316.324.5:001.8 (477)

JEL Classification: I32; O18; Q12

Кричковський В. Ю.

Соціоекономічна структура аграрного соціуму та потенціал розвитку сільських територій (на прикладі Вінницької області)

Метою статті є емпіричне оцінювання соціоекономічної диференціації аграрного соціуму на прикладі сільських територій Вінницької області. У статті викладено результати дослідження соціоекономічної структури сільського населення окремих громад за критерієм поширення та деструктивної функціональності бідності. Наведено версію економічної проблеми мінімізації бідності в аграрному соціумі на прикладі реально існуючих об'єктів. Було використано результати авторських рандомізованих польових досліджень типових сільських населених пунктів, а також порівняльний аналіз їхнього соціоекономічного стану у динаміці близько 20 років. Методологічну основу дослідження становить авторський підхід, що спирається на лібертаріанську модель соціального контракту та подолання бідності в межах капіталістичного зростання. За результатами дослідження встановлено, що рівень абсолютної бідності в більшості сільських населених пунктів є нижчим, ніж це зазвичай подається в науковій та публічній риторичі, тоді як ключовою проблемою постає інституційна бідність, пов'язана з поведінковими, мотиваційними та організаційними дисфункціями. Виявлено значну диференціацію соціоекономічного стану сільських територій, обмежений потенціал найманої праці та домінування сектора економічно активних агентів, орієнтованих на індивідуальні та підприємницькі моделі виживання. Запропоновано авторську типологію бідності першого та другого порядку, а також концепцію лібертаріанського соціального контракту як інституційної основи мінімізації бідності в аграрному соціумі. Практичне значення результатів полягає у можливості використання запропонованої методології органами місцевого самоврядування, бізнесом та громадами для розроблення прикладних програм економічної активізації сільських територій.

Ключові слова: бідність, аграрний соціум, інституційна бідність, соціальний контракт, лібертаріанська модель, сільські території, підприємництво

DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2026-1-77-85>

Табл.: 9. **Бібл.:** 21.

Кричковський Вадим Юрійович – доктор філософії, старший викладач кафедри рослинництва та садівництва, Вінницький національний аграрний університет (вул. Сонячна, 3, Вінниця, 21008, Україна)

E-mail: 2112kv@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4415-0708>

UDC 364.22:316.324.5:001.8 (477)

JEL Classification: I32; O18; Q12

Krychkovskiy V. Yu. The Socioeconomic Structure of the Agrarian Society and the Potential for the Development of Rural Territories (Example of Vinnytsia Region)

The aim of the article is an empirical assessment of the socioeconomic differentiation of the agrarian society using the example of rural areas in the Vinnytsia region. The article presents the results of research on the socioeconomic structure of the rural population of certain communities based on the criteria of the prevalence and destructive functionality of poverty. An approach to the economic problem of minimizing poverty in the agrarian society is outlined using the example of existing objects. The results of the author's randomized field studies of typical rural settlements, as well as a comparative analysis of their socioeconomic condition over a period of about 20 years, were used. The methodological basis of the research is the author's approach, which relies on the libertarian model of the social contract and overcoming poverty within the framework of capitalist growth. Based on the results of the study, it was found that the level of absolute poverty in most rural settlements is lower than is usually presented in scientific and public rhetoric, while the key problem is institutional poverty, associated with behavioral, motivational, and organizational dysfunctions. A significant differentiation of the socioeconomic status of rural areas, a limited potential for hired labor, and the dominance of the sector of economically active agents oriented toward individual and entrepreneurial survival models were revealed. An author's typology of first- and second-order poverty, as well as the conception of a libertarian social contract as an institutional basis for minimizing poverty in the agrarian society, was proposed. The practical significance of the results lies in the possibility of using the proposed methodology by local self-government bodies, businesses, and communities to develop applied programs for the economic activation of rural areas.

Keywords: poverty, agrarian society, institutional poverty, social contract, libertarian model, rural areas, entrepreneurship.

Tabl.: 9. **Bibl.:** 21.

Krychkovskiy Vadym Yu. – PhD, Senior Lecturer of the Department of Plant Breeding and Horticulture, Vinnytsia National Agrarian University (3 Soniachna Str., Vinnytsia, 21008, Ukraine)

E-mail: 2112kv@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4415-0708>

Вступ. В історії різних держав бідність переважно торкалася селянських верств населення, особливо у періоди економічних трансформацій катастрофічного характеру. У зв'язку з цим проблеми бідності набувають особливої актуальності у сучасному аграрному середовищі, де більшість сільських територій перебуває у стані тривалої економічної депресії. Саме тому дослідження зазначених питань в Україні можна вважати пріоритетним напрямом, адже проблема бідності, як і в багатьох країнах третього світу, загострилася на тлі ринкових реформ або, що більш ймовірно, стала предметом суспільного усвідомлення, аналізу, оцінювання та прогнозування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика соціоекономічної диференціації аграрного соціуму в Україні є предметом тривалого наукового інтересу, що має глибоке історичне коріння. Після розпаду колишнього СРСР питання оцінювання стану сільських жителів в Україні, особливо після 2000-х рр., активно вивчалися такими дослідниками як Мороз О. О. [1], Чопенко В. М. [2], Лазутіна Л. О. [3], Іртицева І. О. та ін. [4], Малік М. Й. [5], Халімон В. А. [6], Заяць Т. А. [7], Россоха В. та ін. [8], Термоса І. О. [9], Харчук С. А. [10], Талавиря М. П. [11] та багато ін. Одностайними стали висновки про загострення проблеми соціоекономічного занепаду українського села, поширення бідності в аграрному соціумі тощо. Окремо було акцентовано увагу на важливості самої проблеми Проблеми формування середнього класу в процесі трансформації соціальної структури в українському селі періоду незалежності [12; 13].

Сучасні праці низки вітчизняних авторів – В. П. Рябоконя, Н. І. Патики, О. Г. Булавки, С. І. Белея, Д. Нагернюка, В. В. Готри та інших [14–20] – акцентують увагу на кризових тенденціях аграрного соціуму, що тривають протягом трьох останніх десятиліть. Такі кризові явища проявляються насамперед у поглибленні соціальних диспропорцій у сільській місцевості, скороченні зайнятості та зниженні якості життя, звуженні ресурсної бази, концентрації господарської діяльності у приміських або найбільш забезпечених громадах та нерівномірному розвитку інфраструктури. Саме ці, на думку згаданих дослідників, фактори призводять до посилення демографічного дисбалансу, руйнування системи розселення та деградації природно-ресурсного потенціалу.

Досліджувалася зазначена проблематика і автором цієї статті [21].

Проте, попри значний обсяг досліджень, присвячених загальним проблемам сільської бідності й соціального відставання, кількість робіт, що містять системний, регіонально орієнтований емпіричний аналіз соціоекономічної диференціації, залишається обмеженою.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема бідності в Україні набула достатньо загрозливого масштабу, а супутні дисфункції даного явища стали безпосереднім негативним фактором економіки. Відповідні негативні процеси набули масового поширення у сільській місцевості. Водночас досвід традиційної політики боротьби з бідністю слід оцінити як малоефективний, і ця обставина породжує запити до наукового обґрунтування альтернативних підходів. Слід виходити із припущення про те, що боротьба з бідністю на селі вочевидь являтиме

окремий різновид ініціацій, що потребує нагальних і комплексних досліджень.

Методологія, методи, об'єкти досліджень. Використано авторську методологію за лібертаріанськими принципами, згідно з якими подолання бідності можливе лише у моделях капіталістичного зростання.

Емпірична база пошуків ґрунтувалася на проведених авторських рандомізованих (випадково-вибіркових) досліджень у типових сільських населених пунктах Вінниччини, зокрема: 1). хутір Мельники Северинівської ОТГ Жмеринського району, що традиційно належить до депресивних зон ще з часів колишнього СРСР; 2). с. Медвідка Стрижавської ОТГ Вінницького району та с. Рожепи Северинівської ОТГ Жмеринського району, які характеризуються значно меншими показниками чисельності населення та бізнес-інфраструктури порівняно із середніми значеннями для регіону; 3). с. Селище Гніванської ОТГ Вінницького району – великий та відносно розвинений населений пункт із власною історією та досить активною підприємницькою діяльністю на території громади.

Метою статті є емпіричне оцінювання соціоекономічної диференціації аграрного соціуму на прикладі сільських територій Вінницької області.

Викладення основного матеріалу дослідження. Подолання бідності в сільській місцевості України залишається одним із ключових викликів соціально-економічного розвитку держави. Незважаючи на впровадження децентралізації, реформу місцевого самоврядування та численні програми підтримки сільських територій, рівень економічної активності населення та якість життя в багатьох громадах не демонструють стабільної позитивної динаміки. Це свідчить про необхідність поглибленого аналізу реальної соціоекономічної структури аграрного соціуму та чинників, що визначають відтворення бідності.

Існуючі офіційні статистичні оцінки здебільшого ґрунтуються на агрегованих показниках доходів і витрат, що не дозволяє виявити приховані резерви розвитку сільських територій та диференціацію економічної поведінки населення. У результаті значна частина сільських жителів формально класифікується як малозабезпечена, хоча фактично може володіти ресурсами або потенціалом економічної активності, який не відображається у традиційних методиках обліку.

У цьому контексті особливого значення набувають емпіричні дослідження, засновані на мікрорівневих даних та безпосередньому аналізі домогосподарств і населених пунктів. Такий підхід дозволяє ідентифікувати різні типи соціоекономічних агентів у сільських громадах, визначити масштаби інституційної та абсолютної бідності, а також оцінити реальний ресурсний потенціал територій для залучення підприємницької діяльності та інвестицій.

Для підтвердження гіпотез виникнення бідності нами були проведені рандомізовані (випадково-вибіркові) дослідження на прикладі типових сільських населених пунктів Вінниччини, зокрема:

- 1). хутір Мельники Северинівської ОТГ Жмеринського району (див. табл. 1–2).
- 2). с. Медвідка Стрижавської ОТГ Вінницького району та с. Рожепи Северинівської ОТГ Жмеринського району (табл. 3–6);

Таблиця 1

**Інфраструктурні показники сільського населеного пункту
(хутір Мельники Северинівської ОТГ Жмеринського району Вінницької обл.)**

Роки	Кількість домогосподарств, од.	Активне проживання, %	Частка приїжджих, %	Гарний (х), задовільний (у) і проблемний (і) стан будинків х/у/і, %	Аварійний стан житла, %
2000	19	90	6,0	-/69/21	10,0
2024	19	63*	82,0	-/59/15	26,0

* - 1 особа ВПО

Джерело: авторські дослідження

Таблиця 2

**Статусні показники сільського населеного пункту
(хутір Мельники Северинівської ОТГ Жмеринського району Вінницької обл.)**

Роки	Сільський пролетаріат, осіб	Потенціал найманих працівників, осіб	Абсолютна бідність, %	Інституційна бідність, %*	Сектор економічної активності, %	Підприємці, %
2000	3	-	88,0	Близька до 90,0	12	-
2024	2	-	27,0	Близька до 100,0	73	-

Примітки: авторське оцінювальне судження

Джерело: авторські дослідження

Таблиця 3

**Інфраструктурні показники сільського населеного пункту
(с. Рожепи Северинівської ОТГ Жмеринського району Вінницької обл.)**

Роки	Кількість домогосподарств, од.	Активне проживання, %	Частка приїжджих, %	Гарний (х), задовільний (у) і проблемний (і) стан будинків х/у/і, %	Аварійний стан житла, %
2000	187	86	38,0	3/55/21	21,0
2024	187	55*	48,0	3/53/23	21,0

Примітки * – 4 особи ВПО

Джерело: авторські дослідження

Таблиця 4

**Статусні показники сільського населеного пункту
(с. Рожепи Северинівської ОТГ Жмеринського району Вінницької обл.)**

Роки	Сільський пролетаріат, осіб	Потенціал найманих працівників, осіб	Абсолютна бідність, %	Інституційна бідність, %*	Сектор економічної активності, %	Підприємці, %
2000	7	Близько 25	33	Близько 70,0	67	3,0
2024	4	Близько 20	27	Близько 50,0	73	6,0

Примітки: авторське оцінювальне судження

Джерело: авторські дослідження

Таблиця 5

**Інфраструктурні показники сільського населеного пункту я
(с. Медвідка Стрижавської ОТГ Вінницького району Вінницької обл.)**

Роки	Кількість домогосподарств, од.	Активне проживання, %	Частка приїжджих, %	Гарний (х), задовільний (у) і проблемний (і) стан будинків х/у/і, %	Аварійний стан житла, %
2000	288	84,0	18,0	2/70/13	15,0
2024	288	81,0*	24,0	7/70/13	10,0

Примітки: * – 3–5 осіб ВПО

Джерело: авторські дослідження

Таблиця 6

**Статусні показники сільського населеного пункту
(с. Медвідка Стрижавської ОТГ Вінницького району Вінницької обл.)**

Роки	Сільський пролетаріат, осіб	Потенціал найманих працівників, осіб	Абсолютна бідність, %	Інституційна бідність, %*	Сектор економічної активності, %	Підприємці, %
2000 р.	11	Близько 30-35	16,0	Близько 80,0	84,0	8,0
2024 р.	5	Близько 20-25	12,0	Близько 50,0	88,0	11,0

Примітки: авторське оцінювальне судження

Джерело: авторські дослідження

3) с. Селище Гніванської ОТГ Вінницького району (табл. 7–8).

За нашими спостереженнями, не можна прямо екстраполювати загальну емпіричну картину бідності в аграрному соціумі на весь регіон. Водночас можливе представлення пропорцій явища для трьох типових категорій сіль-

ських населених пунктів. Слід відзначити, що подібний аналіз технічно не є складним і може бути проведений у будь-якій ОТГ, де існує хоча б мінімальна зацікавленість у проблемі. На рівні підприємства такі дослідження мають низькі витрати та, на нашу думку, є достатньо інформативними для практичного використання.

Таблиця 7

**Інфраструктурні показники сільського населеного пункту
(с. Селище Гніванської ОТГ Вінницького району Вінницької обл.)**

Роки	Кількість домогосподарств, од.	Активне проживання, %	Частка приїжджих, %	Гарний (х), задовільний (у) і проблемний (і) стан будинків х/у/і, %	Аварійний стан житла, %
2000	346	34,0	8,0	20,0/34,0/33,0	13,0
2024	347	33,0*	9,0	21,0/34,0/32,0	13,0

Примітки: * – 6–11 осіб ВПО

Джерело: авторські дослідження

Таблиця 8

**Статусні показники сільського населеного пункту
(с. Селище Гніванської ОТГ Вінницького району Вінницької обл.)**

Роки	Сільський пролетаріат, осіб	Потенціал найманих працівників, осіб	Абсолютна бідність, %	Інституційна бідність, %*	Сектор економічної активності, %	Підприємці, %
2000 р.	до 12	Близько 35	22,0	Близько 65,0	75,0	13,0
2024 р.	до 10	Близько 30	17,0	Близько 64,0	78,0	19,0

Примітки: авторське оцінювальне судження

Джерело: авторські дослідження

Слід зауважити, що в наших дослідженнях здійснювалася оцінка як сучасної ситуації, так і стану аграрного соціуму приблизно 20 років тому. Такий часовий діапазон обрано з метою з'ясувати, наскільки значущими є досліджувані процеси в часовому вимірі.

Зокрема, якщо звернутися до літературних джерел щодо оцінки демографічної ситуації українського села у 2000-х рр. [2–11], то за темпами змін, зазначеними в цих працях, сьогодні більшість сіл мала би вже не існувати, що, як свідчать наші спостереження, не відповідає реальності.

Слід підкреслити, що значення показника інституційної бідності, наведені в табл. 1-8, є дуже приблизними.

Для отримання більш точних оцінок необхідні додаткові дослідження. Водночас усі інші дані отримані безпосередньо нами і вважаються достатньо точними для подальшого аналізу.

Якщо підсумувати потенціал невикористаних територій і приміщень у досліджуваних населених пунктах, він виявляється досить значним. Хутір Мельники: не використовуються 7 дворів/будинків (35%), близько 19% городів залишаються без обробітки; приміщення, придатні для використання, відсутні або перебувають в аварійному стані. С. Рожепи: 84 адреси (45%) не використовуються, близько 20% городів залишаються не обробленими; значний резерв

приміщень: колишній магазин – 120 м², медпункт – 100 м², баня – 80 м², млин – 40 м², контора – 120 м², вівчарня – 200 м², приміщення пасіки – 80 м², колишній клуб – 250 м². С. Медвідка: 55 будинків (18%) не використовуються, понад 10% території городів не обробляється; не використовуються приміщення для ВРХ та два колишні службові приміщення, останні перебувають у незадовільному стані. С. Селище: значні невикористані активи, деталі щодо яких фіксуються в ході польових спостережень.

Таким чином, сукупний потенціал невикористаних ресурсів у сільських населених пунктах Вінниччини є суттєвим, що створює можливості для реалізації економічних та соціальних проектів за умови ефективного використання наявних територій і будівель.

Загалом наведена ситуація утворює серйозну проблему, адже покинуті будинки та виробничі приміщення могли б бути використані для проживання людей та функціонування бізнесів. Необроблені ділянки часто відносяться до найпродуктивніших земель, а будинки в аварійному стані вже мають доступ до наявної інфраструктури.

Досліджувані сільські населені пункти характеризуються сприятливими ґрунтовими умовами та необхідною інфраструктурою для приватного життя і ведення бізнесу. Наприклад, хутір Мельники має унікальну пам'ятку – старовинний млин, на базі якого останніми роками ініційовано проект створення культурно-історичного та рекреаційного закладу.

За попередніми оцінками, ініціація бізнесу на цих територіях є значно дешевшою, ніж у містах, де проблеми виділення землі, облаштування логістики та інфраструктури часто залишаються невирішеними. Тренд міграції до села в Україні вже спостерігається і, очевидно, буде посилюватися. На цьому фоні релокація бізнесів, особливо у сфері сільського господарства, є лише питанням часу, що відкриває перспективи для економічного відродження сільських територій.

Динаміка показників досліджуваних сільських населених пунктів за останні 20 років свідчить про кілька ключових тенденцій:

1. Зменшення абсолютної бідності та кількості осіб, що належать до категорії «сільський пролетаріат», при одночасному зростанні сектора економічно активних агентів і частки підприємців. Проте це відбувалося також через скорочення кількості адрес із постійним проживанням, тобто зменшення бідності й зростання економічної активності відбувалося на фоні скорочення числа активно заселених господарських осель.
2. Зменшення активного проживання відбулося нерівномірно по різних населених пунктах: у хуторі Мельники за 20 років воно скоротилося на 61%, у с. Рожепи – на третину, у с. Медвідка – на 3%, у с. Селище – лише на 1%.
3. Зростання частки осіб, які проживають у селі, але не мають місцевого коріння. Найчастіше це мешканці міст, які здійснюють господарську діяльність у літній період. Приріст таких жителів становив 6–10%, при цьому на хуторі Мельники переважна більшість населення – іногородні.

4. Зміни стану житлового фонду мали неоднозначний характер: спостерігалася одночасне зменшення частки аварійного житла (табл. 5) і його зростання в окремих об'єктах (табл. 1). Таким чином, у кожному випадку мала місце унікальна ситуація, нетипова для інших населених пунктів. Прогнозоване у літературі катастрофічне погіршення житлового фонду не підтвердилося.

Загалом ці дані свідчать про структурні зміни в аграрному соціумі, які супроводжуються зменшенням абсолютної бідності та одночасним перерозподілом населення та економічної активності.

Таким чином, протягом останніх 20 років стан українських сільських населених пунктів змінювався, проте ці зміни здебільшого не мали катастрофічно негативного характеру, а за окремими показниками спостерігається помітне покращення.

Щодо загальної оцінки досліджуваних об'єктів можна виділити такі ключові моменти:

1. *Велика диференціація стану різних населених пунктів.* Хутір Мельники характеризується демографічною та економічною кризою депресивного типу, тоді як інші села демонструють більш оптимістичну картину. Це підкреслює ризик усереднення даних при аналізі – кожен населений пункт має власну унікальну соціально-економічну ситуацію.
2. *Низька чисельність сільського пролетаріату.* Цей прошарок фактично зник ще у 1980–1990-х роках і наразі не відіграє суттєвої ролі як джерело трудових ресурсів. Підприємствам не слід розраховувати на цю категорію агентів як на потенційне джерело робочої сили через її фактичну відсутність та низьку якість.
3. *Обмежений потенціал найманої праці.* Незважаючи на поширене уявлення про українське село як зону тотального безробіття, кількість потенційних найманих працівників (не сільських пролетарів) є досить обмеженою. За нашими оцінками, лише близько 10% осель із активним проживанням можуть надати працівників достатньої якості.
4. *Сектор економічно активних агентів.* У більшості досліджуваних населених пунктів (за винятком хутора Мельники) спостерігалася висока частка економічно активних агентів, що відповідає класичній моделі середнього класу у сільському середовищі. Математично цей сектор наближається до нормального гаусівського розподілу, становлячи близько 80% населення. За нашими спостереженнями, цей сектор формувався протягом останніх 40 років на фоні загальних тенденцій урбанізації та характеризується високою наслідкованістю економічної діяльності в родинях. Спостерігається зростання економічної активності, обсягів виробництва та рівня технічного забезпечення. Цей сектор тяже до підприємницької моделі виживання, проте в переважній більшості випадків не розглядається як джерело найманої праці, оскільки психологічно агенти орієнтовані на індивідуальну економічну діяльність.

5. *Абсолютна бідність*. Частка населення в секторі абсолютної бідності виявилася неочікувано низькою, від 12% до 27%, причому у більшості сільських населених пунктів вона не перевищує 20%. Вищі показники зафіксовані в територіях із критичною демографією та недостатньою інфраструктурою, наприклад, у хуторі Мельники. Поширені песимістичні уявлення про масштаб бідності ґрунтуються на літературних джерелах, що, як показує наш аналіз, істотно перебільшують реальні показники. Це підкреслює необхідність спрямування соціальної допомоги саме на тих, хто її реально потребує, із врахуванням демографічних кризових факторів у сільських громадах.
6. *Підприємництво*. Частка підприємців у сільських населених пунктах коливалася від 3–6% до 13–19%, що можна оцінювати як доволі високий показник, враховуючи відсутність нормативних емпіричних орієнтирів. Позитивним є тренд зростання підприємницької активності, хоча близько половини підприємців наразі задіяні у неформальному (тіньовому) секторі економіки, зумовленому низьким рівнем державної формалізації. Цей сектор має великий кадровий потенціал із числа економічно активних агентів. Перехід від самозабезпечення до підприємництва може відбуватися нелінійно, швидкими темпами за умови покращення загальної економічної ситуації. Реалізація сценаріїв релокації містیان із капіталом, навичками та технічними можливостями вже спостерігається й може за сприятливих умов суттєво впливати на розвиток сільської економіки. Очевидно, цей сектор стане джерелом нових форм корпоративної та кооперативної організації бізнесу, сприяючи підвищенню ефективності аграрного соціуму.

Досліджувані тенденції вказують на структурні зміни аграрного соціуму, де ключовим ресурсом стають економічно активні агенти та підприємці, а традиційні категорії робочої сили поступово зникають.

На основі проведених досліджень українського сільського населення та аналізу соціоекономічних моделей аграрного соціуму запропоновано наступні постулати власної методології бідності, яка може бути застосована як в українському, так і в міжнародному контексті.

- Бідність першого порядку*. Природний показник бідності першого порядку зумовлюється переважно соціально-фізіологічними факторами, включно з медичними дисфункціями окремих категорій населення. У такому випадку матеріальна або соціальна допомога є не лише бажаною, а й необхідною. Частка осіб із бідністю першого порядку в суспільстві зазвичай невелика, а обсяги підтримки можуть ефективно надаватися не лише через формалізовані регулятивні механізми, а й через локальні ініціативи.
- Бідність другого порядку*. Природний показник бідності другого порядку визначається поєднанням генетичних та соціальних дисфункцій, що формують опортуністичну модель поведінки, яка виключає активну ініціативу щодо поліпшення власного життєвого стану. У разі масового поширення подібних моделей частка агентів із опортуністичною поведінкою зростає стрімко. Надання допомоги у цьому випадку є апіорі неефективним. Бідність другого порядку завжди присутня у суспільстві, проте її масштаби можуть бути мінімізовані шляхом відповідних соціальних та економічних коригувань.
- Факторна структура бідності другого порядку*. Бідність другого порядку функціонально визначається взаємодією декількох факторів, що взаємно підсилюють один одного. До них належать (у порядку зменшення значущості):
 - спадковість, обумовлена вадами родинного виховання (ключовий фактор) та впливом суспільної атмосфери (допоміжний фактор);
 - спотворений самоменеджмент, який обмежує здатність особи до автономного розвитку;
 - опортуністичні моделі поведінки, філософії та етики, включно з когнітивними та комунікаційними патернами, орієнтованими на етатистську (патріархально-державну) модель взаємодії;
 - політика патерналізму в соціумі та її пропагандистське закріплення в культурі і публічних інститутах.
- Лібертаріанський соціальний контракт*. У рамках запропонованої методології лібертаріанство розглядається як окремий вид соціального контракту, що формалізується або через конституційні та нормативні документи, або на неформальному рівні суспільної психології. Основна відмінність лібертаріанського підходу полягає у високому ступені автономії агентів та обмеженні державного патерналізму, що суттєво впливає на формування поведінкових патернів та на ефективність подолання бідності (порівняльна характеристика наведена у табл. 9).
- Патронат підприємств лібертаріанської моделі*. Роль підприємств у лібертаріанському підході до подолання бідності може реалізовуватися через організацію соціально-економічних ініціатив, спрямованих на активне залучення населення до трудової діяльності, а не на пряме надання матеріальної допомоги. До таких ініціатив належать, зокрема:
 - реалізація суспільних робіт на території сільської громади;
 - проекти, що передбачають першочергове працевлаштування агентів із групи сільського пролетаріату;
 - співпраця з малими місцевими підприємствами, що сприяє інтеграції проблемних груп у виробничі та сервісні процеси громади.

Таким чином, зазначені заходи спрямовані на трансформацію соціально-економічного статусу агентів шляхом залучення їх до продуктивної діяльності, формування на-

Співвідношення основних відомих типів соціального контракту (суспільного договору)

Тип суспільного контракту	Зміст
Патерналістський	<p>Державі належить головна роль у здійсненні соціальної політики та визначення сутності такої політики.</p> <p>Мета (декларована) – забезпечення стабільності, безпеки і захищеності людини за обмеження майнової нерівності. Будь-які конфлікти і суперечності вирішуються під егідою держави на основі жорсткого законодавства.</p> <p>Може передбачати: високу страхову допомогу з безробіття і широке пенсійне забезпечення, жорстке законодавство по захисту зайнятості і відносно низький рівень нерівності</p>
Соціал-демократичний (варіація патерналістського, синоніми – постіндустріальний, соціально-орієнтований)	<p>Держава значною мірою визначає соціальну політику.</p> <p>Мета (декларована) – досягнення високого рівня достатку всіх громадян і низького рівня нерівності.</p> <p>Високий рівень перерозподілу доходів (через високі і прогресивні податки) на користь бідних, висока страхова допомога з безробіття і широке пенсійне забезпечення, жорстке законодавство по захисту зайнятості.</p> <p>Солідарна відповідальність за вирішення основних соціальних проблем</p>
Лібертаріанський (синоніми – ліберальний, ринковий)	<p>Мінімізація участі держави у вирішенні соціальних проблем. Домінування індивідуальної відповідальності над груповою і суспільною.</p> <p>Ринкові відносини визначають і розподіл соціальних благ.</p> <p>Майнова нерівність значна. Соціальна підтримка не є універсальною, а спрямована лише на тих агентів, які цього потребують. Не потребує великих податків</p>

Джерело: авторські дослідження

вичок і соціальної активності, що дозволяє водночас мінімізувати залежність від державної підтримки та зменшити прояви опортуністичної поведінки.

Висновок.

1. Дослідження засвідчило, що бідність в аграрному соціумі України має переважно інституційний характер і не може бути адекватно пояснена виключно через призму рівня доходів чи матеріального споживання. Сучасна модель сільської бідності є наслідком тривалих соціоекономічних трансформацій, що супроводжувалися руйнуванням традиційних інститутів зайнятості, відповідальності та соціального контракту між державою, бізнесом і сільським населенням.
2. Встановлено, що абсолютна бідність у досліджуваних сільських населених пунктах Вінницької області є менш поширеною, ніж це зазвичай декларується в офіційній статистиці та наукових публікаціях. Водночас домінуючою проблемою залишається інституційна бідність, що проявляється у низькій економічній активності частини населення, деформації мотиваційних установок, орієнтації на патерналістські очікування та відтворенні неефективних моделей поведінки.
3. Обґрунтовано доцільність застосування лібертаріанської моделі соціального контракту як альтернативи традиційному державному протекціонізму у сфері боротьби з бідністю. Така модель передбачає активну участь суб'єктів підприємства у формуванні можливостей для зайнятості та самореалізації сільського населення за умови міні-

мізації прямої соціальної допомоги та посилення ролі економічних стимулів.

4. Запропоновано авторську типологію бідності першого та другого порядку, що дозволяє диференціювати соціальні групи за глибиною та характером економічних обмежень, а також більш точно ідентифікувати цільові групи соціальної політики. Такий підхід створює методологічні передумови для переходу від універсальних соціальних трансфертів до селективних механізмів економічної активізації населення сільських територій.
5. Обґрунтовано, що ефективна боротьба з бідністю в аграрному соціумі можлива лише за умови формування власної національної моделі соціальної політики, яка поєднувала б економічний прагматизм, підтримку підприємницької ініціативи та узгодженість із морально-етичними й ментальними імперативами українського суспільства. Особливу роль у цьому процесі повинні відігравати локальні економічні інститути, малі та середні підприємства, а також механізми партнерства на рівні сільських громад.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мороз О. О. Інституціональна система аграрної економіки України : монографія. Вінниця : УНІВЕРСУМ, 2006. С. 244–279.
2. Чопенко В. М. Знелюднення сільських територій України в умовах соціально-демографічної кризи. *Економіка АПК*. 2016. № 1. С. 63–71.

3. Лазутіна Л. О. Концептуальні засади формування фінансового забезпечення сільських територій. *Економіка АПК*. 2016. № 2. С. 91–100.

4. Іртищева І. О., Хвесик Ю. М., Стегней М. І. Децентралізація системи управління в забезпеченні сталого розвитку сільських територій. *Економіка АПК*. 2015. № 4. С. 64–75.

5. Малік М. Й., Забуранна Л. В. Перспективи розвитку підприємницької діяльності на сільських територіях України. *Економіка АПК*. 2015. № 8. С. 5–12.

6. Халімон В. Л. Шляхи подолання депресивного стану сільських територій в системі розвитку регіонального АПК. *Економіка АПК*. 2015. № 8. С. 104–110.

7. Заяць Т. А. Розвиток сільських поселень України в умовах децентралізації: можливості та ризики. *Демографія та соціальна економіка*. 2017. № 3 (31). С. 48–60.

8. Россоха В., Плотнікова М. Розвиток сільських територій України в умовах децентралізації управління: стан, проблеми, перспективи. *Економічний дискурс*. 2018. Вип. 4. С. 41–53. URL: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/9594/1/ED_2018_4_41-53.pdf

9. Термоса І. О. Сутність сталого розвитку та його особливості в контексті сільських територій. *Причорноморські економічні студії*. 2017. Вип. 19. С. 33–37.

10. Харчук С. А. Соціально-економічний розвиток сільських територій: проблеми та шляхи вирішення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 12. С. 20–23.

11. Талавіря М. П. Розвиток сільських територій на засадах сталості. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка»*. 2016. № 1 (47). Т. 2. С. 146–150.

12. Федоренко Я. Проблеми формування середнього класу в процесі трансформації соціальної структури в українському селі періоду незалежності. *Наукові записки ВДПУ. Серія: Історія*. 2014. Вип. 22. С. 105–108.

13. Ковальчук Т. Чи є у нас середній клас? *Урядовий кур'єр*. 2002. № 222. С. 8–9.

14. Patyka N., Pasichnyk Yu. Assessment of risks and prospects of employment and income of the rural population of Ukraine. *Економіка АПК*. 2023. 30 (3). P. 37–47.

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202303037>

15. Патики Н. І., Булава О. Г. Стратегічні орієнтири та пріоритетні напрями сталого розвитку сільських громад і територій в Україні в умовах децентралізації влади. *Економіка АПК*. 2021. Т. 28. № 8. С. 91–102.

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202108091>

16. Riabokon V. Social development of the village in the conditions of decentralisation of power. *Економіка АПК*. 2021. 28 (9). P. 6–18.

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202109006>

17. Готра В. В., Ковач А. Я. Вплив процесу децентралізації на розвиток сільських територій. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка*. 2021. Вип. 1.

DOI: [https://doi.org/10.24144/2409-6857.2021.1\(57\).30-37](https://doi.org/10.24144/2409-6857.2021.1(57).30-37)

18. Нагернюк Д., Непочатенко О. Проблеми та перспективи розвитку сільських територій в Україні. *Економіка та суспільство*. 2021. Вип. 27.

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-27-37>

19. Белей С. І. Розвиток сільських територій в умовах децентралізації. *Ефективна економіка*. 2021. № 1.

DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.1.78>

20. Мороз О. В., Кравчук О. Ю. Бідність в аграрному соціумі: методологія і методика дослідження. *Ефективна економіка*. 2016. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5015>

21. Кричковський В. Ю. Теорія лібертаріанства в ідеології капіталізму: філософія, гносеологія, інтерпретація підприємництва та підприємства : монографія. Вінниця : ТВОРИ, 2025. 264 с.

REFERENCES

Belei S. I. (2021). Rozvytok silskykh terytorii v umovakh detsentralizatsii [Development of rural areas in the conditions of decentralization]. *Efektivna ekonomika*, 1. <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.1.78>

Chopenko V. M. (2016). Znelyudnennia silskykh terytorii Ukrainy v umovakh sotsialno-demohrafichnoi kryzy [Depopulation of rural areas of Ukraine in the conditions of social and demographic crisis]. *Економіка АПК*, 1, 63–71.

Fedorenko Ya. (2014). Problemy formuvannia serednoho klasu v protsesi transformatsii sotsialnoi struktury v ukraïnskomy seli periodu nezalezhnosti [Problems of forming the middle class in the process of transforming the social structure in the Ukrainian village of the period of independence]. *Naukovi zapysky VDPVU. Serii: Istorii*, 22, 105–108.

Hotra V. V. & Kovach A. Ya. (2021). Vplyv protsesu detsentralizatsii na rozvytok silskykh terytorii [Influence of the decentralization process on the development of rural areas]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Ekonomika*, 1, 30-37. [https://doi.org/10.24144/2409-6857.2021.1\(57\).30-37](https://doi.org/10.24144/2409-6857.2021.1(57).30-37)

Irtysheva I. O., Khvesyk Yu. M. & Stehnei M. I. (2015). Detsentralizatsiia systemy upravlinnia v zabezpechnni staloho rozvytku silskykh terytorii [Decentralization of the management system in ensuring sustainable development of rural areas]. *Економіка АПК*, 4, 64–75.

Khalimon V. L. (2015). Shliakhy podolannia depresyvnoho stanu silskykh terytorii v sistemі rozvytku rehionalnoho APK [Ways to overcome the depressive state of rural areas in the system of development of regional AIC]. *Економіка АПК*, 8, 104–110.

Kharchuk S. A. (2015). Sotsialno-ekonomichni rozvytok silskykh terytorii: problemy ta shliakhy vyrishennia [Social and economic development of rural areas: problems and ways of solving]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 12, 20–23.

Kovalchuk T. (2002). Chy ye u nas serednii klas? [Do we have a middle class?]. *Uriadovyi kurier*, 222, 8–9.

Krychkovskiy V. Yu. (2025). *Teoriia libertarianstva v ideologii kapitalizmu: filosofii, hnoseolohiia, interpretatsiia pidpriemnytstva ta pidpriemstva: monohrafii* [The theory of libertarianism in the ideology of capitalism: philosophy, epistemology, interpretation of entrepreneurship and enterprise: monograph]. Vinnytsia: TVORY.

Lazutina L. O. (2016). Kontseptualni zasady formuvannia finansovoho zabezpechnnia silskykh terytorii [Conceptual foundations of the formation of financial support for rural areas]. *Економіка АПК*, 2, 91–100.

Malik M. Y. & Zaburanna L. V. (2015). Perspektyvy rozvytku pidpriemnytskoi diialnosti na silskykh terytoriiakh Ukrainy [Prospects for the development of entrepreneurial activity in rural areas of Ukraine]. *Економіка АПК*, 8, 5–12.

Moroz O. V. & Kravchuk O. Yu. (2016). Bidnist v ahrarnomu sotsiumi: metodolohiia i metodyka doslidzhennia [Poverty in the agrarian society: methodology and research methods]. *Efektivna ekonomika*. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5015>

Moroz O. O. (2006). *Instytutsionalna sistema ahrarnoi ekonomiky Ukrainy: monohrafii* [Institutional system of the agrarian economy of Ukraine: monograph]. Vinnytsia: UNIVERSUM.

Naherniuk D. & Nepochatenko O. (2021). Problemy ta perspektyvy rozvytku silskykh terytorii v Ukraini [Problems and prospects of rural development in Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo*, 27. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-27-37>

Patyka N. I. & Bulavka O. H. (2021). Stratehichni oriientyry ta priorytetni napriamy staloho rozvytku silskykh hromad i terytorii v Ukraini v umovakh detsentralizatsii vlady [Strategic guidelines and priority areas of sustainable development of rural communities and territories in Ukraine in the conditions of decentralization of power]. *Ekonomika APK*, 8(28), 91–102. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202108091>

Patyka N. & Pasichnyk Yu. (2023). Assessment of risks and prospects of employment and income of the rural population of Ukraine. *Ekonomika APK*, 3(30), 37–47. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202303037>

Riabokon V. (2021). Social development of the village in the conditions of decentralisation of power. *Ekonomika APK*, 9(28), 6–18. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202109006>

Rossokha V. & Plotnikova M. (2018). Rozvytok silskykh terytorii Ukrainy v umovakh detsentralizatsii upravlinnia: stan, problemy, perspektyvy [Development of rural areas of Ukraine in the conditions of decentralization of management: state, problems,

prospects]. *Ekonomichnyi dyskurs*, 4, 41–53. http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/9594/1/ED_2018_4_41-53.pdf

Talavyria M. P. (2016). Rozvytok silskykh terytorii na zasadakh stalosti [Development of rural areas on the basis of sustainability]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya «Ekonomika»*, 1 (47)(2), 146–150.

Termosa I. O. (2017). Sutnist staloho rozvytku ta yoho osoblyvosti v konteksti silskykh terytorii [The essence of sustainable development and its features in the context of rural areas]. *Prychornomorski ekonomichni studii*, 19, 33–37.

Zaiats T. A. (2017). Rozvytok silskykh poselen Ukrainy v umovakh detsentralizatsii: mozhlyvosti ta ryzyky [Development of rural settlements of Ukraine in terms of decentralization: opportunities and risks]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*, 3 (31), 48–60.

Стаття надійшла до редакції 04.03.2026 р.

Статтю прийнято до публікації 20.03.2026 р.

Оприлюднено 23.04.2026 р.

■